

mit i mitomanstvo

bojan jovanović

Sposobnost da stvaramo i razaramo mitove jedna je od naših najbitnijih karakteristika kao bića kulture. U milenijumskom vremenskom rasponu mit je bio i ostao konstanta naših najrelevantnijih kulturnih tvorevina. Kompleksnost domorodačkih motiva, argumentovano osporava svaku tezu o navodnoj mentalnoj inferiornosti njihovih tvoraca u odnosu na način i sposobnost mišljenja tzv. civilizacijskog čoveka.

Mada pripada arhaiskom obliku ljudskog iskustva, mit je podjednako relevantan kako za tradicijsku, tako i za savremenu kulturu. Široko polje mitske imaginacije prepoznajemo u vrlo raznolikim kulturnim pojavama, pa zato i brojne, aspekte mitskog u stvaralaštvu i čovekovom odnosu prema svetu i društvu možemo sasvim uslovno odrediti kao predmet istraživanja jedne moguće *antropologije mita*. Vitalnost mitskih obrazaca ogleda se u njihovoj otvorenosti ka stalnom dogradivanju i preobražavanju. Delotvornost mitskih matrica naročito je izražena u umetničkom i književnom stvaralaštву koje nastoji da posredstvom mita što adekvatnije i sugestivnije transponuje i iskaže odredene vrednosti.

MOĆ ARHAJSKOG OBRASCA

Veliko izraženo prisustvo mita kako u oblicima potkulturnog, tako i u umetničkom stvaralaštva može se danas razumeti kao način svojevrsne reakualizacije njegovih arhaiskih odlika. Prepoznajući u pomednim kulturama izvesna mitska obeležja, Elijade smatra da je prisutnost mita na planu pojedinačnog individualnog iskustva najevidentnija u snovima savremenog čoveka. Nesvesno i plusvesno delovanje pojedinaca prožeto je iskonskim mitskim temama koje se ponavljaju u mračnim oblastima čovekovog nesvesnog. »Mit, veli Elijade, nikad ne iščeza iz psihičke aktuelnosti: on samo menja vid, a prikriva svoje uloge.« Potisnut u nesvesno, mit više nije dominantni regulator kulturnih i socijalnih procesa, već se ispoljava prvenstveno u marginalnim društvenim aktivnostima savremenog čoveka. U brojnim razonodama, u snovima i željama, odnosno u svim oblastima u kojima je izraženo nesveno delovanje čovekove psike može se, prema Elijadeu, prepozнатi i otkriti model arhaiskog mitskog mišljenja i ponašanja.

Prenošenje mitskog u domen nesvesnog, uslovljeno je prvenstveno potiskivanjem i prevazilaženjem dominanti eksplisitnih mitskih regulativa, u savremenom životu. Arhaiski mitski obrasci žive danas nezavisno od naše volje u dubinama našeg nesvesnog prosijavajući iz arhetske tame i ka sasvim konkretnim mitskim tvorevinama koje i danas žive ili nastaju u savremenoj kulturi. Zapostavljajući univerzalne osobnosti mitske svesti, često ne obraćamo dovoljno pažnje na delotvornost savremennih mitova u našem društvenom i kulturnom životu. O mitu najlagodnijem razmišljamo i govorimo kao tradicionalnom obliku divlje priče, neshvatajući i podcenjujući prirodu mita, što je svojevrstan mit o njegovom pravom uticaju i mogućnosti. Budući da mu ništa nije sveto, mit metastazira i osvaja i oblast kritičke misli. Dovoljno je, naime, samo prisetiti se ili prelistati naše udžbenike istorije ili sociologije pa se uveriti u to da ni nauka nije imuna od uticaja mita. Najsazjetije u navedenim udžbenicima jedan mit se i dalje predstavlja kao naučna istina. Priča o ovom još uvek aktuelnom mitu odnosi se, naime, na sporno učenje o matrijarhatu, odnosno teoriju o ženskoj vladavini u dalekoj ljudskoj prošlosti. Pod plaštom naučne istine ovaj mit živi i danas, podstičući i nove proizvoljne teorije i formulacije.

MIT POD PLAŠTOM NAUKE

Osnovne postavke ovog učenja vezane su za ime švajcarskog načinika Johana Jakoba Bahofena koji je u svom kapitalnom delu »Materinsko pravo« objavljenom 1861. godine prvi postavio teoriju o ženskoj vladavini. Prema ovoj teoriji, prvo bitni neregulirani seksualni odnosi isključivali su mogućnost svakog sigurnog očinstva i predodredivali računanje porekla isključivo po ženskoj liniji, odnosno po materinskom pravu koje je ženama kao majkama obezbeđivalo društveni ugled i poštovanje. Konsekventno razvijajući ovu tezu autor »Materinskog prava« je došao do ideje o vladavini žena, ginekokratiji u okviru arhaiskog društvenog prava. Do stvaranja poznate latinsko-grčke kovanice »matrijarhat« koja će konačno prevladati u naučnoj terminologiji i zameniti Bahofenov prvo bitni naziv dolazi tek osamdesetih godina prošlog veka. Potkrepljujući svoju teoriju brojnim primerima iz klasične literature, Bahofen je ustanovio liniju evolutivnog razvoja od promiskuiteta do monogamije, od matrijarhata do patrijarhata. Iz bogate i marljivo sakupljene građe Bahofen nije uspeo da pruži jasne i argumentovane zaključke zbog čega ga je Engels nazvao genijalnim mistikom. Budući da su potonje antropološke studije, najpre Meklenanov »Primitivni brak« (1865), a zatim i Morganovo »Drevno društvo« (1887) potvrdile osnovne Bahofenove teze stvoreni su uslovi za njeno nekritičko prihvatanje. Kada je 1884. godine na osnovu Bahofenovog i Morganovog dela Fridrik Engels napisao i objavio svoju poznatu knjigu »Poreklo porodice, privatne svojini države«, teorija o matrijarhatu je dobila svoj oblik naučnog mita. Okolnosti u kojima se naučna misao navikvala na ovaj mit uslovile su njegovu postepenu promociju u naučnu istinu koja je odgovarala vrlo širokom krugu zainteresovanih za njenu neposrednu primenu i dalju naučnu elaboraciju. Mit o matrijarhatu je postao naročito pogodan i »dobar za mišljenje« u književnosti, filozofiji, sociologiji, psihologiji, antropologiji i nizu drugih humanističkih disciplina u okviru kojih je, osim pojedinačnih kritika, naišao na odobravanje i naučno prihvatanje.

Ponovnim čitanjem antičkih izvora kao i relevantnim antropološkim argumentima, nemački antropolog Uve Vezel je osporio održivost mita o matrijarhatu u kontekstu savremene naučne misli. Utvrdujući ravnopravnost u najranijim odnosima među polovima on je dokazao da računanje srodstva po majci ne predstavlja istovremeno i obaveznu dominaciju nad muškarima. Egalitet žena zasnovan na materinskom pravu starih društava bio je jednostavno neshvatljiv u društvenim i kulturnim okolnostima prošlog veka. Radi se, dakle, o tome da žene nikada, pa ni u uslovima prvo bitne zajednice nisu imale onu vlast koju su kasnije nakon gubljenja njihove ravnopravnosti zadobili muškarci u porodici u društvu. Poistovećivanjem ovog mita sa istorijom i naučnom istinom stvoren je novi mit o moralnoj i duhovnoj supremaciji muškarca. Mit o nekadašnjoj ženskoj vladavini i superiornosti, naročito je izražen u društвima u kojima je evidentna socijalna inferiornost žena i dominacija muškaraca. Mitovi o vladavini žena se uvek završavaju kompromisovanjem takve vladavine, pa zato i uporno ponavljanje da žene ne znaju da upravljaju društвom, ima za cilj da, kako ističe Džoun Bemberdžer, potvrdi inferiorni položaj žena i opravda superiornost muškaraca.

Potreba za ovim novim mitom koji je imao ulogu da potvrdi vladavinu muškaraca bila je najizraženija u vreme najeavljuvanja ženskog pokreta. Medutim, mit o nekadašnjoj ženskoj superiornosti postao je, u izvesnom smislu, i ideološka okosnica feminističkog pokreta. U okviru feminizma prepostavljeni matrijarhat je postao dokaz u osporavanju teze o prirodnoj potčinjenosti žene i mita o prirodnoj dominaciji muškaraca.

Rezultati savremenih antropoloških istraživanja potvrđuju, dakle, da je matrijarhat prvenstveno period društveno ravnopravnog položaja žena, a dovodenje ovog položaja u vezu sa vlašću predstavlja mitsku projekciju karakteristika svojstvenih potonjoj društveno-ekonomskoj zajednici u okviru koje je pomenuti mit i nastao. Zapostavljanje i minimalizovanje značaja bitnih etnoloških, antropoloških i socioloških činioča otvara prostor relativizacijama, redukcijama i kvazinaučnim teorijama koji, po pravilu, završavaju i kulminiraju mitom.

ETNOGENEZA: PODRUČJE MITOMANSTVA

Sporne teze albanskih istoričara probile su se čak do Enciklopedije Jugoslavije u odrednicu o Albancima. Ponovno objavljuvanje Njegoševog dela »Ogledalo srpsko« bilo je povod orvelovskom prekrajanju i izostavljanju izvornih stihova u kojima se nalazila reč »Srbini« ili bilo kakva izvednica iz nje. Knjigom Š. Kulišića »O etnogenezi Crnogoraca« (1980) teza o etničkoj posebnosti crnogorskog naroda inspirisala je autora da putem konstruisanja i domisljanja pokuša da utemelji autohtonost crnogorske tradicionalne kulture. Dovodeći u sumnju dosadašnja etnološka i istorijska istraživanja, Kulišić je odbacio istinu o istoriji crnogorske i srpske nacije koje su, kao što je utvrđeno, izrasle kao posebne grane sa stabla jednog jedinstvenog srednjovekovnog naroda. Opsednut diferenciranjem društveno-istorijskog i kulturnog jedinstva u cilju isticanja nacionalnog identiteta Crnogoraca, on je posegao i za metodom prekrajanja istorijske istine i brisanja tradicionalnih osećanja crnogorskog naroda o svom poreklu i svojoj pripadnosti. Osnovna autorova teza da su Crnogorci od samog početka bili poseban narod ilustrovana je i »dokumentovana« na najneobičniji način. Naime, simifikovana komparacija crnogorskih sa kavkaskim i jermenskim narodima običajima, odvela je autora do zaključka o srodnosti Crnogoraca sa kavkaskim narodima, ali ne i sa srpskim narodom, jer, ne zaboravimo, Kulišićeva osnovna teza je da su Crnogorci Sloveni, ali ne i Srbijani. Prenaglašavajući etničku samostalnost crnogorske nacije, negirajući značaj etničkih veza, ne ustručavajući se čak ni od prekrajanja migracionih puteva i iznošenja netačnih lingvističkih argumenata, Kulišićeva knjiga je primer mitologizacije etničke prošlosti jednog naroda.

Teorije ovakvog tipa postaju leglo izvesnih mitova koji potom teže prekriti našu stvarnost. Računajući na prihvatanje ovakvih konstrukcija, kao istine koja bi mogla zadovoljiti kolektivne želje, njihovi tvorci računaju na mogućnost da one zažive kao mit. Medutim, na suprot svojoj prvobitnoj integracionoj ulozi, veštačko mitotvorstvo vešnji i lukavih zanatlja, kako ih naziva Kasirer, u političkoj ideoleskoj praksi ima prvenstveno regresivne i konzervativne konotacije. Ponudene mitskoj svesti koja najintenzivnije »radi ispod prag-a razuma, ovakve konstrukcije su, u stvari, u funkciji sasvim racionalnih i redentističkih, nacionalističkih i lokal-separatističkih ciljeva. Budući da je najdelotvorniji uvek onaj mit koji se bez ikakve rezerve prihvata kao istina, savremena naučna metodologija svedena na paradu fus-nota ima u navedenim slučajevima upravo za cilj da izmišljenom kao klici mita da potrebljuje uverljivosti. Današnja predstava o naučnom znanju osećena je, ističe Rošak, i mitom o objektivnoj svesti koji potpuno isključuje faktore subjektivizma i bilo kakvog ličnog vannaučnog uplitnja. Ovaj mit o objektivnosti već dovoljno ilustruje činjenicu da ni nauka danas nije u potpunosti imuna od uticaja mita. Mada je, dakle, nauka ta koja bi trebalo da uklanja mitove kao lažne i neproverene priče, često upravo pod okriljem nauke žive stari i stvaraju se novi mitovi. Iстичанje i preuvečavanje negativnog u nepoželjnim kulturnim ili ideoleskim sadržajima, ili zapostavljanje negativnih i prenaglašavanje pozitivnih činioča u ulepšanoj i poželjnoj slici sadašnjosti ili prošlosti svojstveno je savremenim mitovima čiji se sadržaji ne dovode u pitanje, već se navodnim novim argumentima nastoji pojačati vera u njih. Iza prevelike ubedenosti u naučnost i nepromenjivost određenih predstava, kao i iz verovanja dogme, otkrivamo često i nesvesne otpore prema kritičnosti. Društvo i pojedinci su se, kao što je poznato, uvek tvrdokorno branili poznatim mehanizmom od radnjice novih istina koje su razarale dotadašnje predstave i već prihvaćene, poznate i ideolesko-politički najpoželjniju realnost dovode u pitanje. Zato je i prodor naučnih saznanja, po pravilu, uvek vezan za savladavanje i prevazilaženje izvesnih otpora i strahova i rušenja do tada važećih mitova. Kritički respekt prema mitu mogao bi se sažeti u sledećem: ukoliko se mi ne bavimo njime, onda se on bavi nama.